

Kult učitele církve sv. Hilaria z Poitiers ve středověkých Čechách a na Moravě

Martin Slepíčka

Výstižná přízviska „Kladivo na ariány“, „Učitel Kristova božství“ či „Atanáš Západu“ se tradičně pojí se západním církevním otcem, teologem a galořímským biskupem sv. Hilariem z Poitiers (* po 310 – † 367). Svatý Hilarius byl jako významný křesťanský spisovatel pozdního starověku, který ve 4. století působil především na středozápadě dnešní Francie, v roce 1851 papežem Piem IX. proklamován v pořadí již za sedmnáctého učitele církve.¹ Zmiňovaný poitierský biskup se do církevních dějin po legalizaci křesťanství zapsal především soustavným zápasem proti ariánské herezi, jenž zásadně ovlivnil jeho četné teologické spisy.² Protože je Hilarius odborné veřejnosti dostatečně znám, není třeba jej sáhodlouze představovat. Pokládám však za přínosné alespoň stručně uvést, že jeho život zachytilo hned několik spisů z přelomu starověku a středověku, z nichž nejstarší *Vita sancti Hilarii* sepsal franský hagiograf Venantius Fortunatus ve druhé polovině 6. století.³ Fortunatus také pojednal o Hilariových ctnostech,⁴ církevní otec Jeroným zase za-

---

¹ Srov. Antonio QUACQUARELLI – Gérard MATHON, „Ilario,“ in *Bibliotheca sanctorum VII*, ed. Filippo Caraffa, Roma: Istituto Giovanni XXIII nella Pontifica Università Lateranense, 1966, sl. 724; Georg KASTER, „Kirchenlehrer (doctores ecclesiae),“ in *Lexikon der christlichen Ikonographie, Band VII: Ikonographie der Heiligen, Innozenz bis Melchisedech*, ed. Wolfgang Braunfels, Rom: Herder, 1994, sl. 313. Studie vychází z dizertační práce autora.

² Srov. např. Jacques-Paul MIGNE (ed.), *Sancti Hilarii Pictaviensis episcopi Opera omnia, juxta editionem monachorum ordinis Sancti Benedicti e Congregatione s. Mauri et omnes alias inter se collatas, reproducta, emendata, singulariter aucta: Tomus I*, Parisiis: Vrayet, 1844; Jacques-Paul MIGNE (ed.), *Sancti Sancti Hilarii Pictaviensis episcopi Opera omnia, juxta editionem monachorum ordinis Sancti Benedicti e Congregatione s. Mauri et omnes alias inter se collatas, reproducta, emendata, singulariter aucta: Tomus II et ultimus*, Parisiis: Vrayet, 1845; Luis LADARIA (ed.), *San Hilario de Poitiers: La Trinidad: La edición bilingüe*, Madrid: Biblioteca Autores Cristianos, 1986, s. 29–696; HIERONYMUS, GENNADIUS, ISIDORUS, *Dějiny křesťanského písemnictví (De viris illustribus)*, Praha: Herrmann & synové, 2010, s. 138–139.

³ Ioanne CARNANDET (ed.), *Acta sanctorum: Ianuarius: Tomus II*, Parisiis: Victor Palmé, 1863, s. 72–75.

⁴ Edice díla Venantia Fortunata *Liber de virtutibus sancti Hilarii* viz tamtéž, s. 75–77.

znamenal všechna jeho díla.⁵ Sledovaná osobnost se navíc stala ústřední postavou prací dalších galořímských a franských autorů v čele se Sulpicciem Severem či Řehořem z Tours.⁶ Jak již bylo výše naznačeno, Hilarius svůj život zasvětil boji za katolickou ortodoxii a proti ariánům v Galii i okolním římském světě, k čemuž využíval dobré vzdělání a znalosti jazyků. Zvláště poté, co byl roku 350 zvolen biskupem z Poitiers.⁷ Zanechal po sobě rozsáhlé dogmatické, historicko-dogmatické a exegetické dílo či hymny; za Hilariovu nejvýznamnější práci je možno považovat spis *De Trinitate*.⁸

Přestože sv. Hilarius z Poitiers nesporně dosáhl ve světovém církevním prostředí důležitého postavení, v současných českých zemích není mezi širší veřejností takřka vůbec znám. Ani v místní římskokatolické církvi, krom občasného slavení jeho nezávazné památky v liturgii 13. ledna, nehraje výraznější roli. Podstatnou úlohu v této skutečnosti se-

-
- 5 HIERONYMUS, GENNADIUS, ISIDORUS, *Dějiny*, s. 138–139. K Jeronýmově dílu včetně *De viris illustribus*, v němž zmiňuje sv. Hilaria z Poitiers, např. MARTIN SLEPIČKA, *Úcta k svatému Jeronýmovi v českém středověku: K 1600. výročí smrti církevního otce svatého Jeronýma*, Ostrava: Repronis, s.r.o., 2021, s. 29–33, zvl. s. 33.
- 6 SROV. CARNANDET (ed.), *Acta sanctorum*, s. 77–80; BRUNO KRUSCH – WILHELM LEVISON (ed.), *Monumenta Germaniae Historica: Scriptores rerum Merovingicarum: Tomi I: Gregorii Turonensis Opera: Teil 1: Libri historiarum X*, Hannoverae: Impensis bibliopolii Hahniani, 1951, s. 27; CAROLUS HALM (ed.), *Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum: Vol. I. Sulpicii Severi opera*, Vindobonae: C. Geroldi filium bibliopolam academiae, 1866, s. 93–99; QUACQUARELLI – MATHON, *Ilario*, sl. 720.
- 7 CARNANDET (ed.), *Acta sanctorum*, s. 72–75; KRUSCH – LEVISON (ed.), *Monumenta Germaniae Historica*, s. 27; HALM (ed.), *Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum*, s. 93–95, 98–99; HIERONYMUS, GENNADIUS, ISIDORUS, *Dějiny*, s. 138–139; FRIEDERIKE WERNER, „Hilarius von Poitiers,“ in *Lexikon der christlichen Ikonographie, Band VI: Ikonographie der Heiligen, Crescentianus von Tunis bis Innocentia*, ed. Wolfgang Braunfels, Rom: Herder, 1994, sl. 533; QUACQUARELLI – MATHON, *Ilario*, sl. 719–724; FRANTIŠEK EKERT, *Církev vítězná: Životy Svatých a Světě Božích: Pořadem roku občanského: Svazek první*, Praha: Dědictví sv. Jana Nepomuckého, 1892, s. 84–87; PAUL BARBIER, *Vie de saint Hilaire. Évêque de Poitiers: Docteur et Père de l’Eglise*, Paris: Poussielgue frères, 1887, s. 3–326; GEORGES GIRARD, *Saint-Hilaire*, Angers: J. Siraudeau, 1906, s. 5–92, 143. K životu a dílu sv. Hilaria dále recentně např. MICHEL CORBIN, *Saint Hilaire de Poitiers*, Paris: Cerf, 2016; PHILIPPE HENNE, *Introduction à Hilaire de Poitiers: Suivie d’une Anthologie*, Paris: Cerf, 2006.
- 8 JIŘÍ JÁN, *Kristus a spása člověka v teologii sv. Hilaria z Poitiers*, dizertační práce, Evangelická teologická fakulta, Univerzita Karlova, Praha 2009, s. 25–27. Srov. pozn. 2. Recentní teologické reflexe děl sv. Hilaria z Poitiers viz např. JANET SIDAWAY, *The human factor: ‚deification‘ as transformation in the theology of Hilary of Poitiers*, Leuven: Peeters, 2016; MARK WEEDMAN, *The Trinitarian Theology of Hilary of Poitiers*, Vancouver: Brill, 2008; JÖRG ULRICH, *Die Anfänge der abendländischen Rezeption des Nizännums*, Berlin: De Gruyter, 1994, s. 136–158.

hrává náročný charakter Hilariova díla, jež je svou jazykovou i teologickou formou obtížně přístupné. Znalost sv. Hilaria a jeho díla se tak omezuje na úzký okruh badatelů v humanitních vědách, především teologů. Výše zmiňované skutečnosti se proto ve vědeckém bádání odrazily nejen skromným počtem českých prací zaměřených na Hilariovu osobnost a dílo,⁹ ale i dosavadní absencí specializovaných prací věnujících se jeho světeckému kultu na území českých zemí. Ve studii se proto budu chtít věnovat starobylému svatohilarijskému kultu v českých zemích a pokusím se o první interpretaci vývoje a významu úcty k sv. Hilariovi z Poitiers ve středověkých Čechách a na Moravě. Cílem studie bude především odpovědět na základní otázky, kdy a jak se na území českých zemí svatohilarijský kult dostal, kde a proč se rozšířil či jaký měl celkový význam v české středověké společnosti. Studie vychází z široce koncipovaného dizertačního výzkumu narativních, úředních i hmotných pramenů, rukopisů, legend, patrocinií a uměleckých památek.

1. NEJSTARŠÍ POČÁTKY SVATOHILARIJSKÉHO KULTU V ČESKÝCH ZEMÍCH 12. STOLETÍ

S dosud opomíjeným bádáním o kultu západního církevního otce sv. Hilaria z Poitiers ve středověkých Čechách a na Moravě se pojí dříve zmiňovaná stěžejní otázka, kdy a jakým způsobem se svatohilarijská úcta do českých zemích dostala. Při zásadním nedostatku validních dobových pramenů je třeba se opřít primárně o nejstarší dochovaná kalendária, obsažená v rukopisech vzniklých ještě v období existence přemyslovského Českého knížectví. Z nich je patrné, že liturgický svátek sv. Hilaria z Poitiers byl v českých zemích znám a tedy i pravidelně slaven již v hloubi 12. století a celý svatohilarijský kult je tak nutno v českých zemích považovat za starobylý. Konkrétně byl Hilariův svátek každoročně připomínán jak v olomoucké kapitule při katedrále sv. Václava (před únorem 1142),¹⁰ tak později ve významném klášteře benediktinek u sv. Jiří na Pražském

⁹ Recentně např. Jan Amos Dus, *Patristická exegeze: Výklady Matoušova evangelia*, Jihlava: Mlýn, 2013, s. 20, 33–34, 53–56, 75–78, 88–90, 104, 132–133; JÁN, *Kristus a spása člověka v teologii sv. Hilaria z Poitiers*, s. 14–434; Pavel Kaška, *Antropologie Hilaria z Poitiers podle jeho komentáře ke Kázání na hoře*, bakalářská práce, Teologická fakulta, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2017, s. 8–43.

¹⁰ Švédsko, Stockholm, Kungliga biblioteket, sign. A 144, fol. 2r.

hradě (druhá polovina 12. století).¹¹ V obou zmiňovaných kalendářiích byl zaznačen svátek biskupa a vyznavače sv. Hilaria z Poitiers černým inkoustem k výročímu dni jeho smrti 13. lednu a zároveň se týž den dělil o přízeň se zakončením (vyvrcholením) oktávu Zjevení Páně (*Epi-phania Domini*), což pravděpodobně ve skutečnosti zmenšovalo význam Hilariova svátku na úroveň pouhé komemorace.

Za doklad dobré známosti sv. Hilaria v českém prostředí a jeho přímé návaznosti na svatomartinský kult považuji uvedení několika informací o životě sv. Hilaria v *Homiliáři opatovickém*, nejstarší kazatelské knize českého původu vzniklé na území pražské diecéze někdy před polovinou 12. století, v níž byl v příslušném kázání ke svátku v českém prostředí mimořádně populárního sv. Martina z Tours 11. listopadu zmiňován Hilariův mentorský vztah k Martinovi a kde bylo také zvlášť zdůrazňováno Martinovo vysvěcení poitierským biskupem Hilariem.¹² Žádné další zmínky o svatohilarijských památkách, jako například umění, relikviích, legendách či patrociniích, se z období existence Českého knížectví, a často ani z pozdější doby, bohužel nedochovaly.

Vzhledem k prokázanému liturgickému slavení svátku sv. Hilaria z Poitiers v Čechách i na Moravě a dobré známosti Hilariova života v prostředí pražské diecéze, doložené *Opatovickým homiliářem*, je tedy dána i odpověď na otázku, kdy je možno v českém prostředí poprvé zaznamenat kult sv. Hilaria. Je jisté, že kult je nutno v prostoru českých zemí považovat za starobylý, neboť byl znám nejpozději v první polovině 12. století. Tedy nejpozději v období, z něhož se dochovaly nejstarší české a moravské rukopisy obsahující zmínky o dobové liturgii. Je ale pravděpodobné, že úcta k sv. Hilariovi do českých zemí přišla již dříve. Musím však také připomenout, že kult sv. Hilaria se v českých zemích románského období v žádném případě plně neprosadil a ani takzvané nezdómácněl. Dokonce i v liturgii zůstával Hilarius například ve stínu svátku zakončujícího oktáv Zjevení Páně, neboť světčův svátek zachytila pouze dvě kalendária vzniklá ve 12. století. V dalších známých kalendářiích pocházejících z té doby vzniklých v kláštorech u sv. Jiří či na

¹¹ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. VI.E.4c, fol. 2r.

¹² Praha, Národní knihovna České republiky, sign. III.F.6, fol. 127v; Ferdinand Нечт (ed.), *Beiträge zur Geschichte Böhmens: Abtheilung I: Quellensammlung: I. Band. Saec. XII.: Das Homiliar des Bischofs von Prag*, Prag: In Commission bei H. Mercy, 1863, s. 53.

Břevnově,¹³ popřípadě i ve sporném kalendáriu vzniklém v první polovině čtyřicátých let 12. století dle názoru některých badatelů v Polsku, říšském Württembersku nebo díky některým českým svátkům i na Pražském hradě u sv. Víta¹⁴ totiž liturgický svátek sv. Hilaria chybí. Buď se nedochovalo příslušné úvodní folio, nebo oproti oktávu Zjevení Páně nebyl svátek vůbec zaznačen, tedy ani slaven.

Na otázku, čím prostřednictvím se svatohilarijský kult do českých zemí dostal, nemohu díky absenci konkrétních pramenů uvést zcela jednoznačnou odpověď. Je ale pravděpodobné, že jeho uvedení stejně jako v jiných případech zapříčinila intenzivní návaznost českého prostředí na to říšské. Především na sousední německé země, ať už prostřednictvím mohučské metropole, Řezna, benediktinských konventů či pomocí cest českých duchovních. Není možno však zcela vyloučit ani možné šíření kultu z italských částí Říše, tedy prostřednictvím stále probíhajících kontaktů s italským prostředím, Římem, Milánem či Parmou, kam se úcta ke sv. Hilariovi z původního centra ve francouzském Poitiers také rozšířila.¹⁵ Největší roli mohl sehrát původ klášterních konventů z Bavorska a jiných německých zemí, odkud byly přinášeny mimo jiné latinské liturgické knihy. Důvodů, proč se do českých zemí šířil kult sv. Hilaria je dle mého mínění více. Jednak se samozřejmě jednalo o vlivného západoevropského světce, západního církevního otce, jehož teologická díla obhajující katolickou víru byla v církevním intelektuálním prostředí uznávána a v českém prostředí ve středověku známa i opisována,¹⁶ jednak se jeho kult rozvíjel ruku v ruce s kultem ve středověku mimořádně populárního světce milosrdné lásky k bližnímu sv. Martina z Tours; Hilarius totiž Martinovi udělil kněžské svěcení a byl jeho duchovním rádcem i vzorem.¹⁷

¹³ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. VI.E.13; Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XXIII.D.156, fol. 1r; Praha, Národní knihovna České republiky, sign. VI.G.11.

¹⁴ Ludmila LUŇÁKOVÁ, *Sváteční dny v knížecích Čechách aneb k úloze církevních svátků při veřejných událostech*, dizertační práce, Filozofická fakulta, Masaryková univerzita, Brno 2021, s. 44–46; Michal DRAGOUN, *Česká středověká kalendária*, magisterská diplomová práce, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha 2000, s. 492, 500–509.

¹⁵ Srov. GIRARD, *Saint-Hilaire*, s. 146–147; WERNER, *Hilarius von Poitiers*, sl. 533.

¹⁶ Josef KRÁSA, „Katalog deskové malby,“ in *České umění gotické 1350–1420*, ed. Jaroslav Pešina, Praha: Academia, 1970, s. 268.

¹⁷ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. III.F.6, fol. 127v; HALM (ed.), *Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum*, s. 115–117. Srov. SULPICIOUS SEVERUS, *Život svatého Martina*, Praha: Herrmann a synové, 2003, s. 124–125.

2. ÚCTA K SV. HILARIOVI V PROSTŘEDÍ DIECÉZNÍCH A ŘÁDOVÝCH CHRÁMŮ

Zamyslíme-li se blíže nad otázkami týkajícími se rozšíření a prostředí, v němž se v českých zemích ve středověku svatohilarijský kult objevoval, z pramenné základny je nutno si opětovně vypomoci především analýzou souvislé řady více než dvou stovek českých středověkých kalendárií, které byly edičně zpracovány Michalem Dragounem.¹⁸ Z nich coby jasný závěr vyplývá, že kult sv. Hilaria z Poitiers byl v českých zemích přítomen kontinuálně v dlouhém rozmezí nejpozději od první poloviny 12. století až po samotný konec středověku. Odehrával se primárně v liturgické oblasti, a to v prostředí množství různých diecézních či řádových chrámů. Co se týče kalendárií pocházejících z pražské (arci-)diecéze, v nich se liturgický svátek sv. Hilaria z Poitiers objevoval ve dnech od 13. do 15. ledna ve výrazné menšině ze všech dochovaných exemplářů, v přibližně pětině kalendárií.¹⁹ K výraznému oživení kultu sv. Hilaria v pražských arcidiecézních chrámech zjevně došlo až po roce 1406, kdy byl svátek sv. Hilaria vyhlášen na území arcidiecéze za povinný, respektive závazný.²⁰ Kalendária však celkově jeho zavedení odrážela až s obvyklým zpožděním, daným používáním starších předloh.²¹

Rovněž v chrámech olomoucké diecéze byl svátek sv. Hilaria znám, slavil se však oproti pražské (arci)diecézi ještě v o něco málo menším počtu diecézních chrámů než v pětině. Na rozdíl od situace v Praze nebyl ani nikdy v průběhu českého středověku zaveden coby závazný pro všechny farnosti na území olomoucké diecéze.²² V litomyšlské diecézi, jež fakticky neměla tak dlouhého trvání, byl naopak dle jediného známého přeloučského kalendária Hilariův svátek každoročně připomínán, nejspíš formou komemorace, spolu s oktávem Zjevení Páně (13. ledna).²³ V případě řádového prostředí, tedy v rámci konventů různých katolických řádů, které vzájemně neměly sjednocenou liturgii a uctivaly rozdíl-

¹⁸ DRAGOUN, *Česká středověká kalendária*, s. 28–755, 809–814.

¹⁹ Srov. tamtéž, s. 364–575, 645–704.

²⁰ Jaroslav Václav POLC – Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Pražské synody a koncily předhusitské doby*, Praha: Karolinum, 2002, s. 279; DRAGOUN, *Česká středověká kalendária*, s. 343, 353.

²¹ Tamtéž, s. 639, 643.

²² Srov. tamtéž, s. 441–545, 715–747; Pavel KRAFL, *Synody a statuta olomoucké diecéze období středověku*, Praha: Historický ústav, 2014.

²³ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XII.F.29, fol. 2r; DRAGOUN, *Česká středověká kalendária*, s. 751–755.

ně různé světky, se svatohilarijský kult v českých zemích v epoše středověku objevoval značně různorodě. Zatímco svátek sv. Hilaria z Poitiers byl v českých a moravských konventech cisterciáků či německých rytířů slaven bez výjimky vždy,²⁴ u minoritů (klarisek) či u maltézkých rytířů zase vůbec nikdy.²⁵ U dalších významných řádů, jako byli například premonstráti a dominikáni, byl jeho svátek dle dochovaných kalendárií slaven přibližně ve dvou třetinách klášterů.²⁶ Specifická situace panovala u českých benediktinů. Ti svátek biskupa sv. Hilaria slavili téměř ve všech svých konventech, avšak s výjimkou toho nejstaršího břevnovského, který jej tradičně opomíjel.²⁷ Zde si myslím, že sehrála roli nepřítomnost Hilariova svátku v původní nejstarší předloze pro všechna další břevnovská kalendária. Míra rozšíření praktikování kultu sv. Hilaria v liturgii napříč českými zeměmi ve středověku se tedy řád od řádu, a někdy i klášter od kláštera, výrazně lišila.

3. VRCHOLNÉ OBDOBÍ ROZVOJE KULTU SV. HILARIA V DOBĚ VLÁDY KARLA IV.

Přestože se svatohilarijská úcta v českém středověku odehrávala především v církevním prostředí, neplatí to výhradně. Na základě dochovaných hmotných a ikonografických pramenů soudím, že nejméně v období vlády českého krále a římského císaře Karla IV. se světcův kult na čas vymanil z prostoru diecézních a řádových chrámů, kde se až doposud vyskytoval. Tím se konečně dostávám k poslední nezodpovězené otázce z úvodu studie. Právě v tomto období, přibližně od šedesátých let 14. století až po první desetiletí 15. století, totiž spatřuji pomyslný vrchol úcty k sv. Hilariovi z Poitiers v českém středověku. Byť jeho kult i tehdy zůstával, oproti v době Karlově preferovaným kultům sv. Václava, sv. Kateřiny Alexandrijské, slovanských světců apod., dosti omezený. Po provedení pečlivého studia dobových pramenů je jisté, že v českých zemích nadále ani nepřibyla žádná svatohilarijská kostelní či oltářní patrocinia, ani není možno zásadně souhlasit s dříve uváděným faktem, že Karel IV. získal do svatovítského chrámového pokladu relikvie sle-

²⁴ Tamtéž, s. 132–147, 809–814.

²⁵ Tamtéž, s. 239–244, 260–267.

²⁶ Tamtéž, s. 178–185, 292–305, 309–316.

²⁷ Tamtéž, s. 52–67, 71–77, 79–84, 86–95.

dovaného poitierského biskupa.²⁸ Zjevně došlo díky shodě jmen k omylu. Karel IV. na cestách roku 1354 v německých zemích totiž v žádném případě nezískal ostatky sv. Hilaria z Poitiers, ale relikvii (konkrétně hlavu) sv. Hilarie, raně křesťanské mučednice původem z Kypru, která se usadila ve švábském Augsburgu a byla kvůli křesťanské víře za vlády římského císaře Diokleciána zaživa upálena.²⁹ Uvedené období doby Karla IV., s jistým dozvukem do období vlády Václava IV., pokládám za pomyslný vrchol úcty k sv. Hilariovi, neboť právě v jeho rámci lze mimo liturgii sledovat i některé unikátní lokální projevy kultu v umělecké a literární oblasti, které se jindy neodehrávaly.

Předně, na jedné z deskových maleb svatých biskupů umístěných v západním okenním výklenku kaple sv. Kříže na hradě Karlštejn, vytvořených v letech 1360–1364 známým Místrem Theodorikem za pomoci jeho malířské dílny na objednávku císaře Karla IV., je možno rozeznat působivý obraz sv. Hilaria z Poitiers.³⁰ Daná malba představuje jediné známé vizuální Hilariovo zpodobnění v celém souboru památek českého středověkého umění a lze ji tak v českém prostředí považovat za skutečné unikum. Fakt plynoucí z dochovaných pramenů, že Karel IV. ve skutečnosti nezískal v padesátých letech 14. století žádné ostatky sv. Hilaria z Poitiers,³¹ podtrhuje absence otvoru na relikvii světce v dolním rámu obrazu, jenž byl u některých jiných světců zobrazených na malbách v kapli přítomen. Přestože předmětná malba nebyla v posledním zevrubném monografickém zpracování díla Mistra Theodorika ztotožněna se sledovaným světcem,³² mám její ikonografické určení za jednoznačné. Na obraze totiž sv. Hilarius z Poitiers, vyobrazený v příslušném ikonografickém typu biskupa, drží v pravé ruce svůj osobní

²⁸ Srov. EKERT, *Církev vítězná*, s. 87.

²⁹ Bedřich JENŠOVSKÝ – Věra JENŠOVSKÁ (ed.), *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia: Tomus III: Acta Urbani V. (1362–1370)*, Praha: Archivum terrae Bohemiae, 1944, č. 196, s. 83. K sv. Hilarii z Augsburgu viz Carlo EGGER – Duccio VALORI, „Afra, Ilaria, Degna, Eumenia e Euprepia,“ in *Bibliotheca sanctorum I*, ed. Filippo Caraffa – Giuseppe Morelli, Roma: Istituto Giovanni XXIII nella Pontifica Università Lateranense, 1961, sl. 283–287.

³⁰ Mistr Theodorik (dílna), Karlštejn, hrad Karlštejn, inv. č. KA 3729, západní okenní výklenek, desková malba, 1360–1364. Srov. Antonín MATĚJČEK, *Česká malba gotická: Deskové malířství 1350–1450*, Praha: Melantrich, 1950 s. 72.

³¹ Srov. uváděný omyl v zisku relikvií v EKERT, *Církev vítězná*, s. 87.

³² Jiří FAJT – Jaromír HOMOLKA – Jan ROYT, „Katalog deskových obrazů z kaple sv. Kříže na Karlštejně,“ in *Magister Theodoricus: Dvorní malíř císaře Karla IV.: Umělecká výzdoba posvátných prostor hradu Karlštejna*, ed. Jiří Fajt, Praha: Národní galerie, 1997, s. 469.

(identifikující) atribut – draka. Ten ještě vzezřením navíc připomíná hada (hadí tělo), což koresponduje s druhým Hilariovým osobním atributem.³³ Oba osobní atributy totiž symbolizují ariánskou herezi, kterou Hilarius celý život svými díly i v úřadě biskupa potíral. Ve spojení s typickou postavou biskupa tak považují určení karlštejské malby jako sv. Hilaria z Poitiers za nesporné. Další západní a východní církevní otcové, z nichž někteří by pro svůj boj proti ariánství (symbol draka, hadí tělo) a biskupskému svěcení připadali teoreticky také v úvahu, byli vyobrazeni v souboru maleb na jiném místě kaple sv. Kříže.

Za další památku ze zmiňovaného vrcholného období kultu sv. Hilaria pokládám iluminovaný rukopis známý pod názvem *Laus Mariae Konráda z Haimburgu*. Tento rukopis, vzniklý někdy kolem roku 1360 v rámci progresivního proudu knižního malířství doby Karla IV., obsahuje výťah lekcí a orací k Panně Marii, které byly, kromě děl jiných západních církevních otců a vlivných středověkých teologů, vybrány i ze spisů sv. Hilaria z Poitiers.³⁴ To dokládá v době Karla IV. nejméně známost Hilariova díla v prostředí církevních elit. Dále byla v témže období zařazena stručná legenda o sv. Hilariovi do staročeského překladu *Legendy aurea* známého coby *Passionál*, jenž vznikl po polovině padesátých let 14. století a dochoval se v několika pozdějších opisech z poslední čtvrtiny 14. století.³⁵

4. EPILOG SVATOHILARIJSKÉ ÚCTY V ZÁVĚRU STŘEDOVĚKU

I v následném neklidném období vlády Karlova syna Václava IV. docházelo k postupnému rozvoji kultu sv. Hilaria. Je možné, že karlštejská desková malba sv. Hilaria posloužila jako ikonografický vzor dalších, dnes nedochovaných, svatohilarijských uměleckých památek, převážně z média knižní malby. Stále rovněž i v pozdním středověku cirkulovaly v Čechách a na Moravě opisy *Legendy aurea*, čímž docházelo k neustálému oživování známosti legendy o životě sv. Hilaria. Za poslední významný

³³ Srov. WERNER, *Hilarius von Poitiers*, sl. 534.

³⁴ KRÁSA, *Katalog deskové malby*, s. 268.

³⁵ Praha, Knihovna Národního muzea, sign. III D 44, s. 91–92; Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII.C.52, fol. 49r; Vendula ZAJÍČKOVÁ, *Staročeský Passionál: Žánrová struktura pozdně středověké hagiografie*, Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2010, s. 218.

doklad rozvoje svatohilarijského kultu ve středověkých Čechách považují ustanovení závaznosti (povinnosti) každoročního slavení liturgického svátku sv. Hilaria z Poitiers ve všech diecézních chrámech pražské arcidiecéze roku 1406,³⁶ což nepochybně přispělo k oživení jeho kultu v církevním prostředí.

Z dochovaných pramenů církevně-správní provenience nijak neplyne zdůvodnění, proč byl svátek sv. Hilaria v pražské arcidiecézi ustanoven závazným. Vzhledem k tomu, že jej coby svátky povinné současně doplnily ještě tři další svátky sv. Jana Zlatoústého, sv. Bazila Velikého a sv. Apolonie,³⁷ domnívám se, že pražský arcibiskup Zbyněk Zajíc z Hazmburka chtěl patrně doplnit zažitou sestavu povinných svátků ze 14. století o další všeobecně uznávané a pravověrné světce křesťanského pozdního starověku, o něž mohla pražská arcidiecéze opřít svou autoritu v nelehké předhusitské době, čase papežského schizmatu a rapidního poklesu morálky v katolické církvi v Čechách i okolní latinské Evropě. Je však jisté, že tato změna po roce 1406 posílila známost osobnosti sv. Hilaria mezi všemi účastníky katolických bohoslužeb, respektive posluchači kázání. V dalším dějinném vývoji je jisté, že česká společnost v 15. století prožívala turbulentní dobu zapříčiněnou výbuchem husitských bouří i vznikem takzvané utrakvistické církve. Vzhledem k absolutnímu mlčení dalších pramenů z 15. století, které by mohly osvětlit postavení úcty k sv. Hilariovi u husitů či utrakvistů, ale není možno přinést průkazné závěry. Protože se však jednalo o západního církevního otce z křesťanského starověku, kdy byla eucharistie standardně podávána pod obojí způsobou, je pravděpodobné, že sv. Hilarius z Poitiers mohl být uznáván alespoň neradikálními frakcemi husitů i ve výsledné utrakvistické církvi, i když se podoba a význam světeckých kultů zásadně změnila. Žádné relikvie ani patrocinia sv. Hilaria však nejsou známy ani z období českého pozdního středověku.

ZÁVĚR

Výše uvedená studie se zabývala středověkým kultem učitele církve sv. Hilaria z Poitiers na území Čech a Moravy. Výzkumem se podařilo zod-

³⁶ POLC – HLEDÍKOVÁ, *Pražské synody a koncily předhusitské doby*, s. 279; DRAGON, *Česká středověká kalendária*, s. 336.

³⁷ Tamtéž.

povědět základní otázky, jež se pojí se svatohilarijskou úctou, a přinést prameny podloženou interpretaci vývoje a významu této úcty v české středověké společnosti. Je jisté, že starobylý kult sv. Hilaria pronikl ve středověku na území českých zemí nejpozději v první polovině 12. století, protože právě z té doby pochází nejstarší dochované české i moravské památky (kalendária, homiliář). Byť není jisté, jakým způsobem se do českých zemí kult sv. Hilaria dostal, zdá se, že se tak stalo nejspíše díky vazbám českého prostředí na říšské, zejména na Řezno, Mohuč či tamní benediktinské kláštery.

I přes brzké rozšíření se však svatohilarijský kult ve středověkých Čechách a na Moravě v žádném případě plně neprosadil a nezdomácněl. Primární oblastí, kde se objevoval, zůstávala od zmiňovaného 12. století až po konec středověku liturgie nejrůznějších katolických institucí. Ve vrcholném středověku, vzhledem ke kolizi Hilariova svátku 13. ledna se zakončením oktávu Zjevení Páně, byl sv. Hilarius připomínán povětšinou jen na úrovni komemorace ve zřetelné menšině chrámů. Až po roce 1406, kdy byl svátek sv. Hilaria vyhlášen závazným pro celé území pražské arcidiecéze, docházelo k jeho poctivému slavení v tamních farnostech. Na Moravě však byla situace odlišná, Hilariův svátek se slavil v méně než pětině diecézních chrámů. V případě hlavních katolických řádů byl důsledně slaven v liturgii cisterciáků, premonstrátů, dominikánů či premonstrátů. Naopak absentoval u minoritů (klarisek) či maltézských rytířů.

K výraznějšímu rozšíření kultu sv. Hilaria z Poitiers došlo až v době vlády císaře Karla IV., které lze s přesahem do vlády Václava IV. považovat za jeho vrcholné období, neboť došlo k vymanění kultu z uzavřeného chrámového prostředí. Začaly vznikat nejstarší dochované umělecké památky s vyobrazením sv. Hilaria, legendy i rukopisy spjaté s jeho teologickým dílem. Ke konci středověku se již svatohilarijská úcta opětovně omezila na liturgický provoz. Je však pravděpodobné, že světce uznávaly i neradikální husitské frakce či utrakvistická církev. I když byla náboženská úcta sv. Hilaria v českém středověku přítomna nejpozději od první poloviny 12. století, celkově měla jen malý význam, což zapříčinila intelektuální povaha jeho kultu. Hilarius byl vnímán primárně jako učený teolog – západní církevní otec a sekundárně pak jako duchovní rádce sv. Martina. Svatohilarijský kult byl tak mezi kulty českých zemských patronů, lidových či řádových světců jen skromným doplň-

kem, čemuž odpovídá absence známých patrocinií či relikvií v prostředí středověkých Čech a Moravy.

**The Cult of the Doctor of the Church of St. Hilary of Poitiers
in Medieval Bohemia and Moravia**

Keywords: Middle Ages; Bohemian Lands; Hagiography; Cult of Saints; St. Hilary of Poitiers

Abstract: The study deals with the Medieval cult of the Bishop of Poitiers and the Doctor of the Church of St. Hilary of Poitiers in the region of Bohemia and Moravia. Although this important theologian and Western Church Father achieved a significant position in the world church environment, he does not play an important role in the Bohemian lands, including the current Roman Catholic Church, which is reflected in the quite small number of scholarly works devoted to his personality. The study is therefore aimed at emphasizing the antiquity of the cult of St. Hilary in the Bohemian and Moravian environment and with the help of detailed analyses provides the first interpretation of the development and position of reverence for St. Hilary of Poitiers in Bohemian Medieval society. The study primarily answers the basic questions of when and how the cult of St. Hilary of Poitiers developed, where and why it spread or what its overall significance was. The study is based on a broadly conceived dissertation research of the historical sources, which in the case of the cult of St. Hilary include primarily the Medieval calendars, homilies, legends and artistic monuments.

PhDr. Martin Slepíčka, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta Ostravské univerzity
Reální 5
701 03 Ostrava
slepickamartin@seznam.cz